

ALEA IACTA EST: ЦЕЗАРОВ ПРЕЛАЗАК РУБИКОНА

Слободанка Пртија

Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет
slobodanka.prtija@ff.unibl.org

Апстракт: Изрека Коцка је бачена још једном је још једном још једном још једном Гају Јулију Цезару, који ју је наводно изговорио при преласку мале ријеке Рубикон, која је раздвајала Цисалтинску Галију од Италије. Овај прелазак Рубикона означио је још једном и још једном шло је за још једном имао још једном грађанској рати у Риму, који се водио између Јулија Цезара и Гнеја Помпеја, његовој некадашњој савезника у Првом тријумвирају. По овом историјском догађају (прелазак Рубикона) и тада изговореним Цезаровим ријечима (*Alea iacta est*) настали су фраземи оштријег карактера, који су још једном чени у мноштем савременим језицима. Међутим, иако је ову изреку Цезар изговорио доносећи одлуку да заједно сукоб још једном Помпеја, њени коријени нас и још једном враћају у ранији период, у вријеме Старе Грчке. Намјера овој рада јесте управо да нађемо коријене ове оштријег још једном изреке (Коцка је бачена) и да освијетлимо историјску још једном настала изрази Прећи Рубикон. Неопходно је, при томе, да се осврнемо на античке изворе, који још једном ову чувену још једном и још једном Цезаров прелазак рјечице Рубикон.

Кључне ријечи: Цезар; Рубикон; *alea iacta est*; антички извори; Менандар.

Из античке историје и културе потичу многе ријечи и изрази који данас носе пренесено значење, а њихово потпуно разумијевање није могуће без откривања праве позадине њиховог настанка. Из тог мноштва изрази и фразема издвојићемо два који су у вези с историјским догађајем у којем је пресудну улогу имао један од најмоћнијих људи свог времена – Гај Јулије Цезар (100 – 44. п. н. е.). О преласку Рубикона и о почетку грађанског рата између Јулија Цезара и Гнеја Помпеја многи су писали и говорили, како антички тако и савремени историчари и истраживачи. Намјера нам није да детаљно анализирамо дешавања прије самог рата, него да се задржимо само на тренутку непосредно прије преласка Рубикона и на једној изговореној реченици. Ради њиховог бољег разумијевања осврнућемо се на тадашње околности само онолико колико је потребно да се оне ставе у историјски контекст. Наиме, послје оснивања Првог тријумвирата 60. п. н. е. између Помпеја, Цезара и Крса

и Цезаровог конзулата 59. п. н. е., на основу управо донесеног Ватинијевог закона, Цезар добија проконзулску управу на пет година (од почетка 58. до краја 54. године) над Цисалпинском Галијом и Илириком и заповједништво над трима легијама.¹ Послије успјешних похода и све већег јачања војног и политичког утицаја, Цезару је 55. п. н. е. изгласан и други мандат од пет година (до краја 49. године) с повећањем војске на десет легија.

Док је Цезар у Галији и Германији и даље ширио римску власт,² Помпеј, који је 52. године у ванредним условима једини изабран за конзула без колеге (*sine collega*),³ под све већим утицајем оптимата доноси неколико закона, који су се могли протумачити као да су били уперени против Цезара и његове политичке и војне моћи. Један од њих био је и закон по којем је кандидат за магистратуру морао бити присутан у Риму, иако је ранијим законима било омогућено бирање магистрата *in absentia*. Исто тако, прописано је да треба проћи пет година између обављања јавне службе у Риму и избора на мјесто намјесника римске провинције (Stanton, 2003, p. 73). Овим донесеним законима Цезару би било онемогућено продужење мандата по истеку 49. године, тј. да се он у *одсутству* поново изабере за проконзула за наредну годину. Штавише, Помпејеве намјере постале су и очигледније када је у Сенату изгласано и то да Цезар одређеног дана распусти војску, а ако то не учини, изгледаће да ради против државе (Caes. BCiv. I 2.6). Без војске и новог мандата Цезар би постао само приватно лице (*privatus*), које би могло бити оптужено и изведено пред суд под могућим оптужбама за злоупотребу у провинцијама (Stanton, 2003, p. 74). Циљ свих ових мјера било је потпуно елиминисање Цезара из политичког живота Рима. Наиме, иако није годинама био у Риму, Цезар је тамо уживао велику популарност и имао своје присталице популара, будући да је велики дио богатства које је стекао у галским ратовима пребацивао у Рим и у Италију. Он сâм представљао је опасност за оптимате, тј. присталице традиционалног, републиканског поретка на чијем су се челу нашли Помпеј и Сенат. Година 50. п. н. е. протекла је у политичким сукобима у Сенату између оптимата, Помпејевих присталица, и полулара, који су били на Цезаровој страни. Врхунац ових политичких надигравања десио се крајем децембра 50. године, када је још једном у Сенату вођена расправа о ранијем приједлогу с почетка децембра, да и Цезар и Помпеј одустану од

¹ *Lex Vatinia de Caesaris provincia*, који је предложио трубун Публије Ватиније, изгласан је 59. године. Овим законом Цезар је провинције добио на управу у трајању од пет година, за разлику од дотадашње римске праксе, када су се конзулима провинције додјељивале на само годину дана. *Lex Vatinia* у својим дјелима спомињу: App. BCiv. II 13; Suet. Caes. 22 и 28; Plut. Caes. 14; Pomp. 48; Dio Cass. 38.8.5.

² О својим освајањима у Галији и Германији Цезар пише у *Коментарима о галском рату* (*Commentarii de bello Gallico*) у седам књига. Цезар описује догађаје првих седам година својих ратовања у Галији (од 57. до 50. године), од којих посљедње двије године биљежи његов официр Хиртије.

³ Уп. Vell. 2.47.3: *tertius consulatus soli Cn. Pompeio...delatus est.*

намјесништва и распусте војску како би се избјегао грађански рат.⁴ Иако тада није постигнут договор нити компромис двије стране, Сенат ипак одбија овај приједлог почетком 49. године и проглашава Јулија Цезара за непријатеља Републике, тражећи од њега да преда своје овласти и заповједништво над војском новом намјеснику.⁵ Покушај вета народних трибуна Марка Антонија и Касија Лонгина на ову сенатску одлуку био је спречијен, што ће нешто касније и послужити Цезару као повод да пређе у Италију.

Убрзо послје доношења ове сенатске одлуке, Цезар се ујутру 10. или 11. јануара 49. п. н. е. нашао на рјечици Рубикон испред своје 13. легије и пред важном одлуком. Рубикон (Rubico) античко је име за малу ријеку на сјевероистоку Италије (код Равене), која је Цисалпинску Галију раздвајала од Италије. У римско доба улијевала се у Јадранско море између античких градова Ариминиј (Ariminium) и Цесена (Caesena), тј. данашњих градова Римини и Тесена. У наше вријеме ријека Рубикон (итал. *Rubicone*) дуга је око 80 км и протиче кроз област Емилија-Ромања.⁶ Само латинско име *Rubico* произлази из придјева *rubeus* (црвен), јер су воде ријеке биле обојене црвеним наслагама блата.

Нашавши се пред овом рјечицом, Цезар је стигао до линије која је не само раздвајала провинцију Галију од Италије него означавала и крај Цезарове овласти као проконзула Галије. Прелазећи овај ријечни ток Цезар би прекршио забрану, јер без сагласности Сената није смио пребацити легију на територију изван провинције у којој је једино имао право проконзулства и заповједништа над војском, али такође и одлуку, која је у међувремену донесена, по којој је требало да распусти своју војску (Fezzi, 2019, pp. 17–18). Цезар је био свјестан тога да преласком Рубикона није више било повратка и да ово неће бити борба против других варвара и племена, него рат против Римљана, *bellum civile*.

О рату који је уследио, о догађајима током 49. и 48. п. н. е., Цезар пише у својим *Коментаријима о грађанском рату* (*Commentarii de bello civili*), у којима приказује себе „као једноставног и поштеног родољуба који само нерадо, под притиском прилика, води тешке ратове неопходне за очување Републике” (Budimir, 1991, p. 273). На почетку *Коментарија* Цезар се позива на *dignitas* и тврди: *Sibi semper primam fuisse dignitatem vitaeque potioem* („Њему је увијек

⁴ Почетком децембра 50. године први пут је пред Сенат изнесен приједлог да Цезар и Помпеј истовремено предају проконзулство и заповједништво над својим војним трупима, који је гласањем сенатора и усвојен. Међутим, уз игнорисање овог сенатског гласања, два конзула, склона Помпејевој страни, слједећих дана донијела су наредбу да Помпеј припреми своје легије и брани Рим од Цезара и његових трупа (Goldsworthy, 2003, p. 12).

⁵ Цезар спомиње (Caes. *BCiv.* I 5) седми јануар као дан када је у Сенату изгласана „крајња и посљедња сенатска одлука” (*extremum atque ultimum senatus consultum*).

⁶ Постојале су бројне расправе о томе која је ријека на сјеверу Италије била античка рјечица Рубикон. Иако се не може са сигурношћу утврдити, ипак је на основу писаних докумената године 1933. закључено да ријека Фјумићино (Fiumicino) представља антички Рубикон, па је исте године и преименована у Рубиконе (Rubicone).

досѣојансѣво било прво и прече од живота”) (Cic. BCiv. I 9.2). Он, према томе, сматра својом моралном обавезом да донесе овакву одлуку – да пређе Рубикон и тиме изазове неминовни сукоб с Помпејем. С друге стране, да се Цезар на захтјев својих противника вратио у Рим као *privatus*, без војних дужности и функција, сигурно би био оптужен од Помпејевих присталица, с обзиром на утицај који је у то вријеме Помпеј, уз присуство својих трупа, имао у Риму (Sirianni, 1979, p. 637).

С обзиром на несигурну ситуацију у којој се нашао и на околности које су тада владале у Риму, једина одлука коју је Цезар могао донијети, а да при томе не изгуби своју војну и политичку моћ, јесте *ѡрећи Рубикон*. Управо због важности и прекретнице која се десила послѣ ове Цезарове одлуке, сѡм израз *ѡрећи Рубикон* (лат. *transire Rubiconem*) постао је општепознат у значењу „донијети важну одлуку, учинити одлучан корак”. Стога га налазимо и у многим савременим језицима у овом истом пренесеном значењу: енгл. *crossing the Rubicon*, итал. *attraversare (passare) il Rubicone*, фр. *franchir le Rubicon*, њем. *den Rubikon überschreiten*, рус. *ѡерейѡи Рубикон*.

Задржаћемо се на тренутку када се Цезар нашао пред Рубиконом и када је донио ову историјску одлуку. О томе сазнајемо из дјела античких аутора, чији се искази у понеким детаљима разликују, надопуњују, понегдје и подударају. Сѡм грађански рат између Цезара и Помпеја и дешавања непосредно прије његовог издијања спомињу и коментаришу у својим дјелима многи антички аутори: Гај Јулије Цезар, Марко Тулије Цицерон, Тит Ливије, Велеј Патеркул, Марко Анеј Лукан, Плутарх, Гај Светоније, Апијан, Дион Касије, Павле Орозије. Међутим, само неки од њих помињу Рубикон и тамошњи прелазак Цезаров из Цисалпинске Галије на територију Италије. Према извјештајима само тројице аутора, Цезар је том приликом изговорио и чувену изреку *Коцка је бачена*, која ће одјекивати и вијековима касније, све до данашњих дана. Наиме, фразем *Коцка је бачена* добија значење „одлука је пала, одлука је донесена”, а употребљавамо је приликом доношења неких важних одлука у преломним тренуцима послѣ којих нема повратка. И ову изреку налазимо у пренесеном значењу у готово свим савременим језицима: енгл. *the die is cast*, итал. *il dado è tratto*, фр. *les dés sont jetés; le dé en est jeté*, њем. *der Würfel ist gefallen*, рус. *жредий брошен*.

Сѡм Цезар не спомиње прелазак ријеке или да се било који догађај који преносе други аутори збио на самом Рубикону. Наиме, послѣ тврдње да је био у Равени (Caes. BCiv. I 5), Цезар сажима своје обраћање војницима 13. легије, који су били с њим, и говори о неправдама (*iniurias inimicorum*) које су му непријатељи нанијели кроз прошлост (Caes. BCiv. I 7). Даље, он извјештава о свом одласку у град Ариминиј с овом легијом и о сусрету с народним трибунима, који су пребјегли на његову страну (Caes. BCiv. I 8).

Марко Тулије Цицерон (Marcus Tullius Cicero, 106 – 43. п. н. е.), савременик Цезара и Помпеја и свједок дешавања у Риму, у својим писмима пријатељу

Атику (VII 10; 11; 12), која је писао од 17. до 22. јануара 49. године, спомиње одређене догађаје на почетку грађанског рата, укључујући и Помпејево напуштање Рима и властити одлазак из града, али ниједном не спомиње Рубикон, нити било шта у вези са догађајем око Цезарова преласка ријеке.⁷

Дјело Тита Ливија (Titus Livius, 59. п. н. е. – 17. н. е.) *Од оснивања Рима (Ab Urbe condita)* сачувано је фрагментарно (35 књига), и стога су изгубљени подаци о многим периодима римске историје, па и књиге које описују грађански рат и однос Цезара и Помпеја. Кратак садржај изгубљене књиге 109, у којој је Ливије извјештавао о почетку грађанског рата, познат је на основу тзв. *йериоха* или *ейишхома*, кратких садржаја који су настали и били коришћени у античко доба.⁸ Шта је Ливије у тој књизи детаљније писао и да ли је спомињао Рубикон и оно што је тада изговорено и учињено, не можемо са сигурношћу знати. Оно што можемо претпоставити јесте то да је Ливије у својој изгубљеној 109. књизи можда могао исцрпније дати приказ преласка Рубикона, с обзиром на то да нам много касније хришћански историчар и теолог Павле Орозије (Paulus Orosius, 375 – послје 418) у свом дјелу *Историја њрошив њајана (Historiae Adversus Paganos)* спомиње Цезаров прелазак Рубикона, тврдећи да му је извор био Тит Ливије.

Caesar *Rubicone* flumine transmeato, mox ut Ariminum venit, quinque cohortes, quas tunc solas habebat, cum quibus, *ut ait Livius*, orbem terrarum adortus est, quid facto opus esset, edocuit (Oros. VI 15.3).⁹

Прешавши ријеку *Рубикон*, Цезар је ускоро дошао у Ариминиј и показао кохортама, њих пет, које је једине имао са собом, шта треба да раде, и са којима је, *како Ливије каже*, кренуо у напад на цијели свијет.¹⁰

Велеј Патеркул (Velleius Paterculus, око 19. п. н. е. – послје 31. н. е.), који је рођен 30 година након почетка грађанског рата, први од свих историчара чија су нам дјела сачувана, у својој *Римској историји (Historia Romana)* помиње ријеку Рубикон, али веома штуро, не улазећи даље у детаље о томе шта се догађало на самој ријечи и непосредно прије њеног преласка. Тако читамо ово:

Ut deinde spretis omnibus quae Caesar postulaverat, tantummodo contentus cum una legione titulum retinere provinciae, privatus in urbem veniret et se in petitione consulatus suffragiis populi Romani committeret decrevere, ratus bellandum Caesar cum exercitu *Rubiconem* transiit (Vell. II 49.4).

⁷ Избор текстова из Цезарових *Коментара о грађанском рату* и Цицеронових писама, који се односе на период прије и непосредно послје избијања грађанског рата, даје Ruebel, 1994.

⁸ Сачувани садржај (периоха) изгубљене 109. књиге Ливијева дјела не помиње ништа о Рубикону, нити чак о граду Ариминију: „C. Caesar bello inimicos persecuturus cum exercitu in Italiam venit, Corfinium cum L. Domitio et P. Lentulo cepit eosque dimisit, Cn. Pompeium ceterosque partium eius Italia expulit” (Titus Livius, 1910).

⁹ Латински текст према Orosius (1889).

¹⁰ Преводи свих наведених дијелова из античких извора с грчког или латинског језика на српски су ауторкини, уколико то није другачије назначено.

Кад су потом помпејевци презрели све што је Цезар захтијевао, одлучили су да Цезар, задовољивши се само тиме да с једном легијом задржава наслов покрајине, као приватна особа дође у град и да се у натјецању за конзулат повјери гласовима римскога народа. Цезар је сматрао како му се ваља борити, те је с војском прешао преко *Рубикона* (Paterkul, 2006, pp. 118–119).

Јасно је из овога да Велеј Патеркул Цезара представља као неког ко предузима акцију, као посљедицу одбијања његових приједлога да се нађе ком-промис и избјегне рат. Стога је једина одлука била прећи Рубикон.

Марко Анеј Лукан (Marcus Annaeus Lucanus, 39 – 65. н. е.) у свом епу *О ирањанском рату* (*De bello civili*) или *Фарсалија* (*Pharsalia*)¹¹ у стиховима даје опис Цезаровог преласка Рубикона (I 185–203), који се по занимљивим детаљима разликује од осталих античких извјештаја.¹² У овој епској поеми историјски ликови играју главну улогу, а њихове ријечи и дјела откривају да је писац желио да његови читаоци схвате шире значење и посљедице преласка Рубикона (Beneker, 2011, p. 89). Лукан говори о визији која се Цезару указала на ријеци и о страшној слици уплашене и забринуте домовине (*Patria*):

Iam gelidas Caesar cursu superaverat Alpes
ingentisque animo motus bellumque futurum
seperat. Ut ventum est parvi *Rubiconis* ad undas, 185
ingens visa duci patriae trepidantis imago
clara... (Luc. *BCiv.* I 183–186)

Већ је Цезар прешао ледене Алпе,
а душа му силно заокупљена размишља
о долазећем рату. Дошавши до обала малог *Рубикона*, 185
угледао је јасну слику уздрхтале домовине...

Ову историјску сцену Цезаровог доласка до обала Рубикона, који овдје представља кључну тачку одлучивања између онога што је исправно и погрешно, треба посматрати у свјетлу чињенице да ју је Лукан употријебио у служби своје епске приче и драматичности, што је доноси управо ова споменута визија престашене Домовине, која упозорава Цезара да не прелази Рубикон.

Плутарх и Светоније, два античка писца која су оставила вриједне биографије значајних историјских личности античког доба, дају нам описе Цезарова живота и дјела. Обојица су живјели готово вијек и по након Цезарове смрти, а њихови подаци, које износи у својим биографијама, важан су допринос у освјетљавању личности и догађаја у којима је Цезар учествовао. Тако Плутарх (Πλούταρχος, око 46 – 127. н. е.), грчки историчар и биограф,

¹¹ Назив *Pharsalia* упућује на мјесто Фарсала у Тесалији, гдје се 48. п. н. е. одиграла одлучујућа битка између Цезарових и Помпејевих снага, битка која је означила крај Помпејевог утицаја, као и крај Римске републике.

¹² Луканову пјесничку верзију Цезарова преласка Рубикона, с намјером да утврди да ли је и у којој мјери епски пјесник засновао свој извјештај на историјским чињеницама анализира у свом раду Tucker (1988).

у својим *Упоредним живојојисима* (*Βίοι παράλληλοι*) описује Цезара с мање критике него Светоније и истиче његову длагост и добра дјела, која је чинио за државу (Plut. *Caes.* 57). У овој диографији Плутарх по први пут детаљније описује Цезаров долазак до Рубикона, његово размишљање о величини свог подухвата и могућим посљедицама које то може имати на потоње нараштаје. Овакво Цезарово размишљање Плутарх закључује реченицама:

[4] Ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν διορίζοντα τὴν ἐντὸς Ἑλλεων Γαλατίαν ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἰταλίας ποταμὸν *Ρουβίκων* καλεῖται, καὶ λογισμὸς αὐτὸν εἰσήει...

[6] Τέλος δὲ μετὰ θυμοῦ τινος ὥσπερ ἀφείς ἑαυτὸν ἐκ τοῦ λογισμοῦ πρὸς τὸ μέλλον, καὶ τοῦτο δὴ τὸ κοινὸν τοῖς εἰς τύχας ἐμβαίνουσιν ἀπόρους καὶ τόλμας προοίμιον ὑπεῖπών, *Ἀνερρίφθω κύβος*, ὤρμησε πρὸς τὴν διάβασιν... (Plut. *Caes.* 32.4; 6)¹³

[4] Када је стигао до реке *Рубикон*, која онострану Галију дели од остале Италије, утоне у дубоко размишљање...

[6] Напоследку се из овог размишљања као прене и с неким поуздањем преда се у руке будућности. Пошто је изрекао пословицу коју обично изговарају они који се бацају у смеле и вратоломне потхвате: „*Нека падне коцка!*” крене до прелаза (Plutarh, 1987, p. 238).

Овај Плутархов навод јесте и прво сачувано мјесто у античким извјештајима о римском грађанском рату гдје се помињу наводно изречене Цезарове ријечи: *Нека коцка буде дачена*. Сличан опис епизоде на ријеци Рубикон налазимо и у Плутарховој диографији Цезарова противника Помпеја:

[2] Καὶ γὰρ ἐπὶ τὸν *Ρουβίκωνα* ποταμὸν ἐλθὼν, ὃς ἀφώριζεν αὐτῷ τὴν δεδομένην παρχίαν, ἔστι σιωπῇ καὶ διεμέλλησεν, αὐτὸς ἄρα πρὸς ἑαυτὸν συλλογίζόμενος τὸ μέγεθος τοῦ тоλμήματος, εἶτα, ὥσπερ οἱ πρὸς βάθος ἀφιέντες ἀχανὲς ἀπὸ κρηνοῦ τινος ἑαυτοῦς, μύσας τῷ λογισμῷ καὶ παρακαλυψάμενος πρὸς τὸ δεινόν, καὶ τοσοῦτον μόνον Ἑλληνιστὶ πρὸς τοὺς παρόντας ἐκβοήσας, *Ἀνερρίφθω κύβος*, διεβίβαζε τὸν στρατὸν (Plut. *Pomp.* 60.2).¹⁴

[2] И тако, када је дошао до ријеке *Рубикон*, која је била граница провинције која му је додијељена, стајао је у тишини и одлагао да пређе, размишљајући у себи о величини свог подухвата. Затим је, попут онога који се баца у бескрајан понор, затворивши очи разума и прекривајући их пред овом опасношћу, ускликнуо пред присутнима на грчком језику ове ријечи: „*Нека коцка буде бачена!*”, и превео своју војску.

Гај Светоније Транквил (Gaius Suetonius Tranquillus, око 70 – око 140. н. е.), римски писац и биограф, у дјелу *О животу дванаест царева* (*De vita duodecim Caesarum*) пише сљедеће:

¹³ Грчки текст према Plutarch (1919).

¹⁴ Грчки текст према Plutarch (1917).

Consecutusque cohortis ad *Rubiconem* flumen, qui provinciae eius finis erat, paulum constitit, ac reputans quantum moliretur, conversus ad proximos: „Etiam nunc”, inquit, „regredi possumus; quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt” (Suet. *Iul.* 31).¹⁵

И дошавши са кохортама до ријеке *Рубикон*, која је била граница његове провинције, мало је застао и, размишљајући како се нешто велико спрема, окренуо се најближима и рекао: „Још се можемо повући; јер ако будемо прешли мостић, свиме ће да завлада оружје.

У сљедећем поглављу и Светоније, као и Плутарх, спомиње Цезарове изговорене ријечи. Он их овдје наводи на латинском језику, при томе не спомињући да их је Цезар изговорио на грчком. Занимљиво је да Светоније умјесто императива перфекта медиопасива, како је у грчком оригиналу, у преводу на латински језик употребљава индикатив перфекта пасива *iacta est*.¹⁶

Tunc Caesar: „Eatur”, inquit, „quo deorum ostenta et inimicorum iniquitas vocat. *Iacta alea est*”, inquit (Suet. *Iul.* 32).

Тада Цезар рече: „Кренимо куда нам указују знаци богова¹⁷ и неправедност непријатеља“. „*Коцка је бачена*“, рече.

Још један антички историчар, попут Плутарха и Светонија, помиње и Цезаров прелазак ријеке Рубикон и познату изреку. Наиме, Апијан из Александрије (Ἀππιανός Ἀλεξανδρεῦς, око 95 – око 165. н. е.) у свом дјелу *Римска историја* (Ῥωμαϊκά) наводи сљедеће:

Δρόμῳ δ' ἔλθων ἐπὶ τὸν *Ρουβίκωνα* ποταμόν, ὃς ὀρίζει τὴν Ἰταλίαν, ἔστη τοῦ δρόμου καὶ ἐς τὸ ρεῦμα ἀφορῶν περιεφέρετο τῇ γνώμῃ, λογιζόμενος ἕκαστα τῶν ἐσομένων κακῶν, εἰ τόνδε τὸν ποταμόν σὺν ὄπλοις περάσειε. Καὶ πρὸς τοὺς παρόντας εἶπεν ἀνενεγκῶν ἢ μὲν ἐπίσχεσις, ὧ φίλοι, τῆσδε τῆς διαβάσεως ἐμοὶ κακῶν ἄρξει, ἢ δὲ διάβασις πᾶσιν ἀνθρώποις. Καὶ εἰπὼν οἷά τις ἔνθους ἐτέρα σὺν ὀρμῇ, τὸ κοινὸν τόδε ἐπειπὼν: ὁ κύβος ἀνερρίφθω (App. *BCiv.* II 35).¹⁸

Стигавши у трку на реку *Рубикон*, која раздваја Италију од Галије, он се заустави мало и, гледајући у валове, оклевао је неко време премишљајући о свим будућим недаћама ако ту реку пређе с оружјем. Кад се пренуо из мисли, он рече присутнима: „Пријатељи, ако се уздржим од овог преласка,

¹⁵ Латински текст према Suetonius (1908).

¹⁶ У *Историји* (*Res gestae*) Амијана Марцелина налазимо и овакву употребу изреке (Amm. Marc. 36.6.12): ...*aleam* periculorum omnium *iecit* abrupte („...нагло је *бац*ио *коцку* свих опасности”).

¹⁷ Светоније наводи да се окупљеним војницима и Цезару прије коначне одлуке указало створење веће од човјека како свира пастирску фрулу. Док су га војници и остали слушали, то створење догради труду од једног трудача, засвира знак за дорбу и пређе ријеку (Suet. *Iul.* 32). Сматра се да је ову представу о „дожанском знаку” смислио сâм Цезар како би мотивисао и наговорио војнике да га слиједе преко Рубикона (Rondholz, 2009, p. 441).

¹⁸ Грчки текст према Appian (1879).

то ће бити почетак мојих невоља, а ако пређем, биће почетак невоља за све људе.” Пошто је то рекао, као надахнут од неког божанства, он нагло пређе, узвикнувши оне познате речи: „Нека буде дачена коцка!” (Аријан, 1967, р. 107).

Од наведених античких извора, како смо видјели, само Плутарх, Светоније и Апијан помињу Цезарову изговорену изреку *Коцка нека буде дачена*. / *Коцка је дачена*. Плутарх, као најстарији извор, помиње је по први пут, као и чињеницу да је међу присутнима тада на ријеци Рубикон био и Асиније Полион (Plut. *Caes.* 32.7), римски политичар, који се, између осталог, бавио књижевним радом и написао историјско дјело о грађанском рату и савременим догађајима. Ово Полионово дјело није сачувано, али је послужило каснијим историчарима Плутарху и Апијану као историјски извор.¹⁹ Иако са сигурношћу никада нећемо сазнати праву истину, ипак би се у великој мјери могао сматрати вјеродостојним податак да је Цезар изговорио познату реченицу и да су је Плутарх и Апијан преузели управо из изгубљеног дјела Асинија Полиона, који је, према Плутарху, тог јануарског дана био на ријеци Рубикон.

Код каснијих историчара налазимо само кратак помен о Цезарову доласку у Италију без осврта на малу, али славну ријеку. Тако римски историчар грчког поријекла Дион Касије (Dio Cassius, око 155 – око 235. н. е.) у свом обимном, али само дјелимично сачуваном дјелу *Римска историја* (*Ρωμαϊκή ιστορία*) укратко спомиње Цезаров прелазак преко граница своје провинције, без икаквих даљих објашњења.

Πυθόμενος οὖν ταῦτα ἐκεῖνος ἔς τε Ἀρίμινον ἦλθεν, ἔξω τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς τότε πρῶτον προχωρήσας, καὶ συναγαγὼν τοὺς στρατιώτας ἐκέλευσε τὸν τε Κουρίωνα καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς μετ’ αὐτοῦ ἐλθόντας σφίσι τὰ πραχθέντα διηγήσασθαι. Γενομένου δὲ τούτου προσπαρώξυνεν αὐτοὺς, ἐπειὼν ὅσα ὁ καιρὸς ἀπῆτει (Dio Cass. 41.4.1).²⁰

Кад је Цезар о томе обавијештен, дошао је у Ариминиј, затим први пут прекорачивши границе свог намјесништва и окупивши војнике, позвао је Куриона и остале који су дошли са њим да им објасни оно што је учињено. Када је све завршено, још више их је побудио, додавши онолико ријечи колико је то прилика изискивала.

Цезарове ријечи изговорене на ријеци Рубикон преносе, како смо раније поменули, само Плутарх, Апијан и Светоније. Иако је изреку *Alea iacta est*, како ју је Светоније модификовао на латинском језику, Цезар учинио познатом и касније општеприхваћеном у свим савременим језицима, она ипак није латинска. Наиме, како је у оригиналом облику наводе Плутарх и Апијан, ово је грчка изрека *Ἀνερίφθω κύβος* (*Коцка нека буде дачена!*), коју налазимо

¹⁹ Рондхолц наводи да је каснијим историчарима, поред Полионовог изгубљеног дјела, као историјски извор за Цезаров прелазак Рубикона послужила и изгубљена Цезарова биографија Гаја Опија (Gaius Oppius) (Rondholz, 2009, р. 433).

²⁰ Грчки текст према Cassius (1914).

много раније код грчког комедиографа Менандра (Μένανδρος, 342 – 291. п. н. е.), главног представника Нове атичке комедије. Од Менандрових комедија сачувани су бројни фрагменти, веома често у дјелима других аутора или збиркама изрека.²¹ У једном од сачуваних фрагмената јесте и наша изрека. Наиме, *Коцка нека буде дачена* налази се у одломку изгубљене Менандрове комедије *Свирачица на фрули* (Ἀρρηφόρος ἢ Ἀύλητρις):

Frg. 65

Α. Οὐ γαμεῖς, ἄν νοῦν ἔχῃς,
τοῦτον καταλιπὼν τὸν βίον· γεγάμηκα γὰρ
αὐτός· διὰ τοῦτο σοὶ παραινῶ μὴ γαμεῖν.
Β. Δεδογμένον τὸ πρᾶγ'· ἀνερρίφθω κύβος.
Α. Πέραινε. Σωθείης δὲ· νῦν ἀληθινὸν
εἰς πέλαγος αὐτὸν ἐμβαλεῖς γὰρ πραγμάτων,
οὐ Λιβυκόν, οὐδ' Αἰγαῖον...,
οὔ τῶν τριάκοντ' οὐκ ἀπόλλυται τρία
πλοίαρια· γήμας δ' οὐδὲ εἷς σέσωσθ' ὅλως (Kock, 1888, p. 22).

Α. Нећеш се женити уколико би имао осјећај
да напушташ досадашњи живот. И сâм сам
ожењен; стога те наговарам да се не жениш.
Β. Ствар је ријешена, *коцка нека буде бачена*.
Α. Хајде онда! Нека је са срећом; сада се
бацаш у право море проблема,
не у Либијско нити Егејско...,
три чамца од њих тридесет не пропадају;
а онај који је ожењен ниједан се не спасава.

Овај фрагмент Менандрове комедије сачуван је у дјелу грчког писца Атенеја из Наукратије (Ἀθηναῖος Ναυκρατίτης, крај II – почетак III вијека н. е.). У свом једином сачуваном дјелу *Гозда софистица* (Δειπνοσοφισταί) Атенеј, поред овог Менандровог фрагмента (Ath. 13.559 E), наводи много одломака из данас изгубљених античких дјела, нарочито из Нове комедије и александријске књижевности (Ђурић, 1982, p. 735). У горенаведеном фрагменту Менандар употребљава израз с императивом перфекта медиопасива *Ἀνερρίφθω κύβος* (*Нека коцка буде дачена*), што се у пренесеном значењу односи на препуштање срећи, ономе што није више у нашим рукама.

Исто тако, као фрагмент у Коковом издању налазимо и један стих из непознате комедије грчког комедиографа Аристофана (Ἀριστοφάνης, око 445 – 385. п. н. е.), најзначајнијег представника Старе атичке комедије. Овдје је употребљен мало другачији облик, тј. глаголски начин – индикатив перфекта медиопасива.

²¹ Милош Ђурић наводи да су „из Менандрових комедија Хелени вадиле мудре изреке у стиховима и од њих састављали нарочите зборнике” (Ђурић, 1982, p. 675).

Frg. 673

Φράζε τοίνυν ὡς ἐγὼ σοι πᾶς ἀνέρριμμαί κύβος (Kock, 1880, p. 557).

Реци, дакле, пошто сам ти посљедње бацање коцке.

У грчком језику, како видимо, ријеч *κύβος* означава коцку, и то ону обиљежену са свих шест страна, али и кушање, мећање на коцку (Senc, 1988, p. 543). Исто тако, у Лидл-Скот-Џонсовом *Грчко-енглеском рјечнику* s.v. стоји: „*cube*; esp. *cubical die*, marked on all six sides, mostly in pl., *dice*” (Liddell et al., 1996, p. 1005). Поред ње, постоји и ријеч *ἀστράγαλος*, која у плуралу означава коцку обиљежену на четири стране, или коцкање: „pl. *ἀστράγαλοι* knuckle ones used as *dice* or a game played with dice, ἀμφ’ ἀστράγαλοισι χολωθεῖς *Il.* 23.88” (Liddell et al., 1996, p. 262). У латинском језику ријеч *alea*, поред значења коцка, може да означава и *иџру коцкама*, *иџру на срећу*,²² као и *срећу* уопште, *оно шџо је неизвјесно*. Тако у *Оксфордском латинском рјечнику* налазимо објашњења: „1 a game of chance or the act of engaging in one, gaming, gambling; the stake in such a game; (fig.) ‘the die.’ 2 An act of risking or state of risk, chance, hazard, gamble, uncertainty; (abst. for concr.) something which involves uncertainty, a risky enterprise or purchase” (Glare, 1968, p. 94). Уз ову ријеч, у латинском језику постоје и ријечи: *tessera*, која означава „a small square or cubical block; (spec.) a die-cube (marked on all six sides, opp. the *talus* marked only on four; esp. pl., two or three being thrown at once)” (Glare, 1968, pp. 1930–31), и *talus*, чије је значење и *зџлодна косџи овце* и *коцка* или *коцкање* („the ankle-bone; a knuckle-bone of a sheep or sim. object marked for gaming, or (pl.) the game played with such bones” (Glare, 1968, p. 1902).

У контексту у којем је употријебљена у грчкој изреци *Нека коцка буде бачена*, ријеч *коцка* јасно носи ово друго, пренесено значење, које налазимо и у грчком и латинском језику: коцка као *срећа*, *нешџо шџо је неизвјесно*. За разлику од Римљана, Грцима је коцка – у значењу среће, онога што је било у рукама богова – била важан дио, како у свакодневном тако и у политичком животу полиса, тј. у начину бирања државних службеника. У атинском демократском систему већина магистрата бирала се коцком. Сматрало се, наиме, да преко коцке (среће) богови исказују своју вољу. Грци су мислили да је бирање коцком било праведније и подобније демократском духу од избора који би могли бити и намјештени. Приликом избора или доношења неке одлуке употребљавао се најчеће *доб*, који се извлачио из урне (Bieten, 2010, pp. 66–71). Таквим насумичним изборима и одлукама коцкало се, тј.

²² У Плаутовој комедији *Жижак* (*Curculio*) налазимо мјесто на којем Плаут употребљава ријеч *alea* у значењу *иџра коцкама*. Као термин за коцку он узима ријеч *talus*: „*talos* poscit sibi in manum, / provocat me in *aleam*, ut ego ludam...” (Plaut. *Curc.* 354–355).

поигравало се са срећом. Гледајући с тог аспекта, и Цезаров потез био је ризичан корак, управо коцка и игра са срећом, јер повратка послије одлуке више није било.

На основу гореизнесених извјештаја из сачуваних античких извора, не можемо са сигурношћу одговорити на питање шта се тачно догодило на Рубикону, али, ма какви били детаљи тог догађаја у јануару 49. п. н. е., једно сигурно можемо закључити: Цезаров прелазак Рубикона засигурно је промијенио ток римске историје. Овај важан историјски догађај остао је забиљежен и у фраземи *Прећи Рубикон* – у значењу *донијети важну одлуку, учинити одлучан корак* – насталој управо због Цезарове ризичне одлуке, која је изазвала низ историјских дешавања.

Од наведених античких извора, који извјештавају о почетку грађанског рата између Цезара и Помпеја, четири уопште не спомињу Рубикон: Цезар, Цицерон, кратак извод (periocha) Тита Ливија и Дион Касије. Велеј Патеркул помиње Рубикон, али веома кратко. Тројица античких аутора Плутарх, Светоније и Апијан не само да спомињу Рубикон него дају и неке детаље о том догађају, слажући се у двјема тачкама: Цезарова знатна узнемиреност прије преласка и позната изрека коју је изговорио (Plut. *Caes.* 32.6; Plut. *Pomp.* 60.2; Suet. *Iul.* 32; App. *BCiv.* II 35). Плутарх и Апијан дају сличне извјештаје о овом догађају. Ова сличност исказа може указати на то да су вјероватно обојица имали исти извор, директно или индиректно, а то би могло бити данас изгубљено дјело Асинија Полиона, који је тог јануара 49. године био на ријеци Рубикон, како помиње Плутарх у Цезаровој биографији. Наиме, и Плутарх и Апијан описују како на самој ријеци Цезар оклијева, размишљајући о посљедицама корака који намјерава предузети. На крају, он доноси одлуку изговарајући познате ријечи на грчком језику *Ἀερίφθω κύβος* (*Нека коцка буде бачена*), прелази Рубикон и креће ка Ариминију.

Најстарији сачувани траг ове изреке налазимо у фрагменту Менандрове комедије, у значењу *донесена је одлука* послије које нема повратка јер је све препуштено срећи. Светоније у свом наводу модификује ову изреку, употребљавајући индикатив перфекта пасива умјесто грчког императива перфекта медиопасива. У овом латинском облику (*Alea iacta est*) изрека је постала општепозната и, као таква, преведена је на многе савремене језике. Ипак, сâмо значење бацања коцке, као доношења важне судбинске одлуке послије које нема повратка, остало је оригинално грчко. Тако је и Гај Јулије Цезар *бацивши коцку* на Рубикону донио судбоносну одлуку и одредио не само смјер свог живота него и неминовни крај Римске републике.

Референце:

- Apijan iz Aleksandrije (1967). *Rimski građanski ratovi*. (B. M. Stevanović, prev.). Beograd: Kultura.
- Appian (1879). *The Civil Wars*. (Mendelssohn, L. ed.). Leipzig: B. G. Teubner. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=App.+BC+2.5.35&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0231> (25.08.2020)
- Beneker, J. (2011). The crossing of the Rubicon and the outbreak of the civil war in Cicero, Lucan, Plutarch and Suetonius. *Phoenix*, 65(1/2), 74–99.
- Biten, A. M. (2010). *Stara Grčka*. (B. Savić Ostojić, prev.). Beograd: Clio.
- Budimir, M., & Flašar, M. (1991). *Pregled rimske književnosti* (De auctoribus Romanis). Beograd: Naučna knjiga.
- Cassius Dio C. (1914). *Historiae Romanae*. (E. Cary, H. B. Foster, & W. Heinemann, eds). London/New York: Harvard University Press. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0593%3Abook%3D41%3Achapter%3Dpos%3D515> (25.08.2020)
- Đurić, M. N. (1982). *Istorija helenske književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Fezzi, L. (2019). *Crossing the Rubicon. Cezar's Decision and the Fate of Rome*. Yale University Press.
- Glare, P. G. W. (ed.) (1968). *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Goldsworthy, A. (2003). *Caesar's Civil War 49–44 B.C.* New York/London: Routledge.
- Kock, T. (1880). *Comicorum Atticorum Fragmenta*. Vol. I. Antiquae Comoediae Fragmenta. Lipsiae: B. G. Teubner. <https://archive.org/details/comicorumatticor01kockuoft/page/556/mode/2up> (25.08.2020)
- Kock, T. (1888). *Comicorum Atticorum Fragmenta*. Vol. III. Novae Comoediae Fragmenta. Pars II. Comicorum Incertae Aetatis Fragmenta. Fragmenta Incertorum Poetarum. Indices. Supplementa. Lipsiae: B. G. Teubner. <https://archive.org/details/comicorumatticor03kockuoft/page/22/mode/2up> (25.08.2020)
- Liddell, H. G., Scott, R., & Jones, H. S. (1996). *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Orosius (1889). *Historiarum adversus paganos libri VII*. (Zangemeister C., ed.). Leipzig: B. G. Teubner. <http://www.attalus.org/latin/orosius6B.html> (10.08.2020)
- Paterkul, G. V. (2006). *Rimska povijest*. (J. Miklić, prev.). Zagreb: Latina et Graeca.
- Plutarch (1917). *Plutarch's Lives*. (B. Perrin, trans.). Cambridge, MA.: Harvard University Press. London: William Heinemann Ltd. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0123> (10.08.2020)
- Plutarch (1919). *Plutarch's Lives*. (B. Perrin, trans.). Cambridge, MA.: Harvard University Press. London: William Heinemann Ltd. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plut.+Caes.+32&fromdoc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0130> (10.08.2020)
- Plutarh (1987). *Slavni likovi antike II*. Izbor iz „Uporednih životopisa”. (M. N. Đurić, prev.).

Novi Sad: Matica srpska.

Rondholz, A. (2009). Crossing the Rubicon. A Historiographical Study. *Mnemosyne*, 4(62/3), 432–450.

Ruebel, J. S. (1994). *Caesar and the Crisis of the Roman Aristocracy. A Civil War Reader*. Norman: University of Oklahoma Press.

Senc, S. (1988). *Grčko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Naprijed.

Sirianni, F. A. (1979). Caesar's Decision to cross the Rubicon. *L'Antiquité Classique*, 48(2), 636–638.

Stanton, G. R. (2003). Why Did Caesar Cross the Rubicon? *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 52(1), 67–94.

Suetoni Tranquilli *Opera* (1908). *De Vita Caesarum*. (Maximilian Ihm, ed.). Leipzig: B. G. Teubner. http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost02/Suetonius/sue_vc01.html (10.08.2020)

Titus Livius (1910). *Periochae omnium librorum*. Vol. IV. 41–45 (Otto Rossbach, ed.). Lipsiae: B. G. Teubner. <https://latin.packhum.org/loc/914/2/109#109> (10.08.2020)

Tucker, R. A. (1988). What Actually Happened at the Rubicon? *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 37(2), 245–248.

ALEA IACTA EST: CAESAR'S CROSSING OF THE RUBICON

Slobodanka Prtija

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy

slobodanka.prtija@ff.unibl.org

Resume: *Caesar's crossing of the Rubicon, a river that separated Cisalpine Gaul from the rest of the Italian Peninsula, in January 49 BC, made history as it meant the beginning of the civil war between Julius Caesar and Pompey the Great, his former ally in the First Triumvirate. The Rubicon marked the border between Cisalpine Gaul, governed by Caesar, and the north-east of Italy. Since crossing the river meant war, the phrase (to) cross the Rubicon became a metaphor for 'to take an irrevocable step that commits one to a risky course of action', 'to pass the point of no return'.*

This event is mentioned in the extant ancient sources which are, in chronological order, Velleius Paterculus, Lucan, Plutarch, Suetonius, Appian, and the late-antique Orosius. Plutarch, Appian, and Suetonius all mention Caesar's crossing of the Rubicon, his long consideration before taking the momentous step, and the famous utterance. The Greek historian Plutarch was the first to report that, at this critical moment, Caesar declared loudly in Greek, Ἀνεπίφθω κύβος (Let the die be cast!), and then led his troops across the Rubicon. Both Plutarch and Appian present similar accounts of Caesar's river crossing in terms of the vocabulary, structure, and content. These similarities suggest that both authors relied, directly or indirectly, on a common source, most likely Asinius Pollio, a Roman politician and historian. 'Let the die be cast' (Ἀνεπίφθω κύβος) is an expression meaning roughly 'let the game begin', and it comes, according to Ath. 13.559 E, from the lost comedy entitled Ἀρρηφόρος ἢ Αὐλητρὶς (The Flute Girl), written by the Greek playwright Menander in the 4th c. BC.

According to Suetonius, after some hesitation at the river, Caesar was given a sign by the gods (ostenta deorum), who sent an apparition playing a reed pipe, which snatched a trumpet from a by-standing soldier and sounded a battle signal. On seeing that, Caesar uttered the famous words, Alea iacta est (The die is cast). This Latin phrase is grammatically different from the ancient Greek Ἀνεπίφθω κύβος (ἀνεπίφθω: imperative perfect mediopassive; iacta est: indicative perfect passive). The expression Alea iacta est has been used as a way of indicating that one has made a move and there is no turning back because the things are now out of one's hands. In this phrase, the Greek and Latin words κύβος and alea metaphorically mean 'an act of risking or state of risk, chance, hazard, gamble, uncertainty; something which involves uncertainty, a risky enterprise or purchase' (OLD, 1968, 94; cf. LSJ, 1996, 1005). So, Gaius Julius Caesar, throwing the die at the Rubicon, made a fateful decision and determined not only the direction of his life, but also the end of the Roman Republic.

Key words: *Caesar; Rubicon; alea iacta est; ancient sources; Menander*